

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ ПІДЛІТКА В СУЧАСНІЙ ЗАГАЛЬНООСВІТНІЙ ШКОЛІ

У статті охарактеризовано творчість як важливу передумову змін у навчально-виховному процесі сучасної школи; розкрито сутність поняття «творча особистість»; висвітлено особливості та обґрунтовано педагогічні умови формування творчої особистості підлітка у навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи України.

Ключові слова: творчість, творча особистість, особистісна творчість, індивідуалізація, гуманізація, педагогічні умови.

В статье охарактеризовано творчество как важная предпосылка изменений в учебно-воспитательном процессе современной школы; раскрыто значение понятия «творческая личность»; показаны особенности и обоснованы педагогические условия формирования творческой личности подростка в учебно-воспитательном процессе общеобразовательной школы Украины.

Ключевые слова: творчество, творческая личность, личностное творчество, индивидуализация, педагогические условия.

In the article we have characterised creativity as an important precondition for changes in the educational process in modern school; shown the essence of the notion of «creative personality»; grounded the peculiarities and educational conditions for forming a teenager's creative personality at the educational process in secondary schools in Ukraine.

Key words: creativity, creative personality, personal creativity, individualization, humanization, educational conditions.

Динамізм, притаманний сучасній цивілізації, швидка зміна техніки і технології в усьому світі, інтелектуалізація праці, гуманізація та демократизація суспільства зумовлюють зростання соціальної ролі творчої особистості з високим рівнем духовності й загальної культури, творця нових цінностей, нових моральних якостей в складному соціумі. У зв'язку з цим змінюється підхід до неперервної освіти, який передбачає суттєві новації у царині загальноосвітньої школи.

У Національній доктрині розвитку освіти України у ХХІ ст. підкреслюється, що тенденції розвитку школи ініціюють формування у дітей та молоді таких якостей, як: самоактуалізація, активне творче самовиявлення, максимальна творча самореалізація, що становлять основу сучасної гуманістичної парадигми, яка є «засобом відтворення й нарощування інтелектуального, духовного потенціалу народу, виховання патріота і громадянина, дієвим чинником модернізації суспільства, зміцнення авторитету держави на міжнародній арені».

Розв'язання цих завдань необхідне для подолання існуючих суперечностей між потребою створення оптимальних педагогічних умов для розкриття творчих якостей і можливостей учнів, а також відсутністю відповідної науково обґрунтованої педагогічної технології; потребою держави у високоосвічених творчих особистостях, здатних працювати й діяти у нестандартних ситуаціях, та падінням престижу позакласної й позашкільної виховної діяльності, небажанням молоді самостійно долучатися до творчих пошуків.

Усунення зазначених суперечностей залежить від наукового з'ясування педагогічних умов формування творчої особистості, що ґрунтується на врахуванні сучасних вітчизняних і світових педагогічних концепцій та теорій, духовній взаємодії суб'єктів педагогічного процесу в освітніх закладах, пріоритеті виховання духовного компонента у процесі становлення майбутнього громадянина України.

Проблемі формування творчої особистості присвячено значну кількість досліджень. Більшість науковців визначають творчість як системне явище, певну сукупність взаємопов'язаних елементів: творчих здібностей, творчого процесу, ступеню індивідуального розвитку творчих здібностей, якостей особистості, що забезпечують творчу діяльність, яку можна стимулювати і спрямовувати в певну систему. М. Бахтін, І. Бех [3], Ю. Бабанський [2], Л. Виготський [4], Я. Пономарьов, С. Рубінштейн, Б. Теплов найважливішими у формуванні творчої особистості вважають психологічні аспекти творчості, внутрішні процеси, а механізм уяви, сприйняття, фантазії, волі – основою творчої діяльності. Наукові праці Г. Альтшуллера, В. Клименка, В. Моляко, Ю. Кулюткша, Д. Пойа торкаються проблеми управління процесом творчості, створення умов, які б забезпечували інтуїтивне осягнення ідей розв'язання проблеми; створення творчого клімату в науковому, інженерному, педагогічному та учнівському колективах; пропонують особливі евристичні прийоми розв'язання творчих завдань, форми стимулювання творчої активності людини.

Питання пошуку шляхів розвитку творчої особистості перебуває у центрі уваги багатьох сучасних педагогів і психологів (В. Алфімов, Д. Богоявленська, В. Бутенко, В. Кан-Калик, П. Кравчук, В. Моляко, М. Поташник, В. Рибалка, С. Сисоєва [6; 7], Т. Сущенко [9], Н. Талізїна та ін.).

Актуальність порушеної проблеми, об'єктивна потреба у постійному розвитку та оновленні шляхів формування творчої особистості учня в сучасній загальноосвітній школі й зумовили вибір теми статті.

Мета статті. Теоретично обґрунтувати педагогічні умови формування творчої особистості підлітка в навчально-виховному процесі.

Творче начало є основною рисою, яка визначає життєздатність і результативність вчинків і дій людей в

умовах реальної дійсності. У зв'язку з цим мета освіти й виховання пов'язується з формуванням творчої особистості, а також котрій притаманне гостре почуття нового, повна самореалізація сил і здібностей в діяльності і спілкуванні розвитку її здібностей; всебічне пізнання і самопізнання власного «Я», інтенсивний розвиток духовного потенціалу загалом, а не лише у сфері покликання; гармонія між самопізнанням, самовираженням, самоутвердженням і саморозвитком.

Творча особистість – це внутрішній вияв людської неповторності, індивідуальності, унікальності, таланту, добропорядності, непересічності, здатності до створення самої себе, до самосприяння як найголовнішої ознаки у ланцюгу «самостей», до самореалізації, самоздійснення, готовності до самоуправління як власного перетворювача зовнішніх вимог на контрольовану рівновагу внутрішнього світу, до накопичення досвіду індивідуальної поведінки. Набуття такого досвіду відіграє важливу роль у становленні творчої особистості.

Видатний педагог В. Сухомлинський називає творчість сутністю життя у світі знань і краси. І хоча він не давав у своїх працях визначення особистісної творчості, найціннішим є те, що творчість він розглядав як діяльність, у якій розкривається духовний світ особистості, своєрідний магніт, що притягує людину до людини [8, с. 400].

Ми поділяємо думку вченого, що кожна дитина повинна відчувати себе творцем. Підліток відчуває себе творчою особистістю, коли заглиблюється у світ знань і праці, живе повним духовним життям. Отже, необхідно поєднувати накопичення знань з їхнім творчим застосуванням. Для В. Сухомлинського головне – віра в людину, її творчий потенціал: «...підліток самоутверджується в інтелектуальному житті: при правильному вихованні він відчуває духовну потребу віддати свої інтелектуальні багатства іншим людям і брати ці багатства від інших людей» [8, с. 384].

Педагог вважає, що сприятливим джерелом повноти духовного життя підлітка є творча праця, злиття творчості й розуму та запобігання «порожнечі душі підлітка» як великого лиха [8, с. 385].

Сучасна педагогічна та психологічна наука – як вітчизняна, так і зарубіжна, пропонує свої підходи до визначення методів, прийомів, вправ, спрямованих на активізацію механізмів встановлення суб'єктом стратегії розвитку та реалізації власного «Я». Це ще раз підтверджує необхідність проведення більш глибокого дослідження внутрішнього світу особистості.

Аналіз позицій сучасних учених щодо формування творчої особистості школяра засвідчує, що в умовах гуманізації виховного процесу виникає необхідність наповнення його «високими морально-духовними переживаннями, стимулювання її (дитини) до особистісно розвивальної творчості» [8, с. 331].

На думку І. Беґа, важливо допомогти дитині усвідомити себе як особистість, формувати її як суб'єкта власного морально-духовного розвитку. Науковець подає поняття образ «хорошого іншого», який виникає у процесі спільної діяльності, у процесі навчання як стимулу дитини до міжособистісної взаємодії, у якій неабияку роль відіграють самовимір і змагання з самим собою як одна із форм самоутвердження, самооцінка як здатність дитини порівнювати, на що вона була здатна раніше, що може нині, чого прагне на майбутнє. Що краще закріпиться таке змагання з самим собою, то з'явиться більше впевненості у власних силах [3, с. 340].

Думка про самоутвердження цікава й означає внутрішню дію особистості як ознаку внутрішньої боротьби із самого собою, як процес визначення потенційних можливостей, включення дитини до процесу саморозвитку, що неодмінно приведе до розвитку творчої особистості, цей шлях дитина повинна пройти сама без додаткових втручань.

Досвід переконливо свідчить, що сучасна школа намагається реалізувати здебільшого навчальні цілі, а дитина, особистість і просто людина, часто залишається поза увагою. Є тільки скромні намагання педагогічної науки здійснити переорієнтацію навчально-виховного процесу з тим, щоб забезпечити розвиток особистості. Слушним і актуальним є висновок Т. Суцєнко про те, що вчитель має бути готовим до «моделювання цілісного педагогічного процесу, орієнтованого на гармонійний розвиток творчої особистості» [9, с. 3]. Вона визначає педагогічний процес як «цілісний процес взаємного духовного збагачення педагогів і дітей в умовах психологічно комфортного клімату взаємин, діалогічної культури й інтелектуальної співтворчості» [9, с. 3], окреслює конкретну модель особистості сучасного учня. На її думку, – «це обличчя дитини, її доля, звички, емоційний стан, мотиви поведінки, її погляди і прагнення, її почуття і спонукання, її вибір і зміст життєдіяльності, спосіб вираження свого внутрішнього духовного світу, ставлення до Вітчизни та до кожної окремої людини» [9, с. 4].

Щоб глибше проникнути у механізм творчого потенціалу і знайти шляхи заглиблення у творчий процес як важливу форму паралельного розвитку в ланцюжку суб'єкт-суб'єктних взаємовідносин, у визначенні самостійної творчої діяльності особистості, визначенні творчих інтересів, цілеспрямованих творчих пошуків, необхідно дослідити роль внутрішнього духовного потенціалу, як одного з найважливіших механізмів розвитку творчої особистості учня, її інтелект та моральність.

Опрацьований і проаналізований теоретичний матеріал з вивчення складного світу підліткових творчих поривань дозволяє зробити висновок: підлітковий вік – це такий період у житті людини, коли вперше повністю розвивається структура вчинку, коли його можуть здійснювати заради нього самого, а вчинок не підкріплюється досягненням якоїсь віддаленої мети.

Теоретично переконливим у зв'язку з цим залишається ще один висновок великого знавця психології підлітка В. Роменця про те, що творчість людини – від підліткового віку до шедеврів зрілого генія – це вияв духовних можливостей особистості, демонстрація безмежних творчих задумів та людських якостей. У цьому – особлива роль навчально-виховного процесу, який має забезпечити втілення духовних і творчих можливостей підлітка в реальні продукти своєї життєтворчості.

Якщо охарактеризувати підлітковий вік з позицій розвитку творчості, то його тезисно можна визначити так:

1) загальна вікова риса цього періоду, у якій виявляється найбільша активність, – пригодництво. У духовному формуванні особистості підлітка вона (ця риса) надає йому необмежену свободу дій, його навіть не стримують поведінкові норми, тому тут слід говорити і про пригодницьку поведінку як наслідок ще недостатнього усвідомлення глибокого смислу суспільних людських стосунків. Саме цей феномен зумовив й актуалізував наше прагнення до централізації дослідної програми та зусиль на створення ситуацій духовної взаємодії в процесі розвитку творчих можливостей підлітка;

2) інтереси підлітка спрямовані далеко за межі наявного, і це дуже важливий віковий феномен. Пошуки незвичайного за межами наявного свідчать про своєрідну підліткову свідомість. Це захопливе, інтригуюче виступає своєрідною емоційною формою сутності, яку спроможні виявити підлітки. Спеціальної пізнавальної мети при цьому підлітки прямо не ставлять. Але обхідними шляхами вони неухильно йдуть до оволодіння дійсністю в її різноманітних виявах;

3) творча уява підлітка виступає у формі малозопоміженого і довільного фантазування. Такі фантазії – сфера, у якій легко поєднувати речі, що насправді реально не сполучаються;

4) усі підлітки відчувають потребу займати в колективі гідне місце, і це стає провідним мотивом їхньої поведінки;

5) творчий процес для підлітка полягає не у виготовленні якихось моделей на основі заздалегідь розробленої документації. Підліток повинен думати сам, аналізувати, узагальнювати в процесі творчої діяльності;

б) підліток використовує і, коли це необхідно, сам створює певну ситуацію та в ній випробовує самого себе, свої здібності й можливості. Якщо не зважити на те, що підлітковий вік є пошуком індивідуальності в невідомому, що всі вчинки співвідносяться саме з цим пошуком, то нічого в поведінці підлітка не можна правильно пояснити.

На основі теоретичного аналізу наукової літератури встановлено, що духовний потенціал є епіцентром творчої особистості, вираженням найвищих загальнолюдських цінностей, які вироблені людством упродовж розвитку всієї історії світової культури. До них належать три найвищі духовні першоджерела: пізнавальне, моральне, естетичне, які, поєднавшись, знайшли вираження в ціннісній триєдності: Істини, Добра і Краси. Вони є загальним підґрунтям усіх педагогічних явищ, їхнього внутрішнього сутності, що дає підставу розглядати процес формування творчої особистості в школі не тільки як пізнавальну, але передусім як духовну категорію, як залучення до духовних цінностей. Такий висновок уможлилював науковцям при вивченні існуючого стану спрямованості суб'єктів педагогічного процесу на формування творчої особистості підлітка в навчально-виховному процесі акцентувати увагу на розв'язанні таких завдань:

1) вивчення стану готовності педагогів і керівників шкіл до створення атмосфери духовної взаємодії суб'єктів педагогічного процесу;

2) з'ясування стану вільного вияву вчителем інноваційної позиції;

3) вивчення можливостей школи в забезпеченні активного творчого самовираження учнів на уроці та в позакласній роботі.

Очевидно, що реформування навчально-виховного процесу має відбуватися у таких напрямках:

- школа має підніматися в духовній співпраці суб'єктів педагогічного процесу на вищий рівень;
- оптимізувати творчу мислительну діяльність учнів;
- забезпечувати високий рівень проблемності навчальних завдань;
- цілеспрямовано організовувати мислительний пошук учнів;
- враховувати особливості емоційно-вольової творчої пізнавальної діяльності.

Останнє передбачає вихід за рамки традиційного навчання. Підтвердження цьому знаходимо у роботах К. Альбуханової-Славської, яка зазначає, що проблематизація «свідчить про творчий, перетворювальний, конструктивний характер мислення, що в процесах спілкування майже цілком входить до сфери свідомості» [1, с. 205]. Таким чином, творчі особистості – це, насамперед, особистості з добре розвинутою проблемною свідомістю, які «не бояться труднощів, суперечливості, неясності, спроможні утримувати численні дані у свідомості, у ще не визначеному й не впорядкованому вигляді».

Отже, виникає необхідність створення відповідних психолого-педагогічних умов у навчально-виховному процесі, за яких діти відчували б добре ставлення до них, виявляли здатність до емпатії, духовного зросту, боротьби зі злом, податливість до емоційного спонукання як зпоміжини, так і ззовні.

Ефективне формування творчої особистості підлітка в навчально-виховному процесі, на нашу думку, передбачає створення оптимальних педагогічних умов, найважливіші з яких: спеціальна підготовка вчителів та вихователів; реалізація особистісно орієнтованого підходу; забезпечення поглибленої індивідуалізації навчально-виховного процесу; духовна взаємодія суб'єктів навчально-виховного процесу, стимулювання проблемно-пошукової діяльності; педагогічне керівництво процесом саморозвитку творчої особистості.

Найвагомішою педагогічною умовою формування творчої особистості підлітка є поглиблена індивідуалізація навчально-виховного процесу, звернення до життєвого та почуттєвого досвіду підлітків, установлення зв'язків та залежностей між життєвими явищами соціуму. Зазначимо, що ефективність навчального процесу багато в чому залежить від уміння вчителя правильно організувати урок і грамотно вибрати ту чи іншу форму проведення заняття.

Відкритими для подальшого дослідження залишаються питання розвитку педагогічної майстерності вчителя як організатора процесу формування творчої особистості підлітка.

Література

1. Альбуханова-Славская К. А. Стратегия жизни / К. А. Альбуханова-Славская . – М. : Просвещение, 1991. – 205 с.
2. Бабанський Ю. К. Оптимізація навчально-виховного процесу: методичні основи / Ю. К. Бабанський. – М. : Педагогіка, 1982. – 192 с.
3. Бех І. Д. Особистісно орієнтований підхід у вихованні / І. Д. Бех // Професійна освіта: педагогіка і психологія. – К. : Ченстохова, 2000. – 486 с.
4. Выготский Л. С. Проблемы развития психики : собрание сочинений : в 6 т. / Л. С. Выготский. – М. : Педагогика, 1983. – Т. 3. – 367 с.
5. Зязюн І. А. Гуманістична стратегія теорії і практики навчального процесу / І. А. Зязюн // Рідна школа. – 2000. – № 8. – С. 8–13.
6. Сисоева С. О. Педагогічна творчість: [монографія] / С. О. Сисоева. – К. : Каравела, 1998. – 150 с.
7. Сисоева С. О. Підготовка вчителя до формування творчої особистості учня / С. О. Сисоева. – К. : Поліграфкнига, 1996. – 406 с.
8. Сухомлинський В. О. Розумове виховання і освіта підлітка / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори : у 5 т. – К. : Радянська школа, 1977. – Т. 3. – 670 с.
9. Сущенко Т. І. Особливості особистісно-орієнтованого педагогічного процесу / Т. І. Сущенко // Педагогіка і психологія формування творчої особистості : проблеми і пошуки : [зб. наук. праць] / відп. ред. Т. І. Сущенко. – Київ – Запоріжжя. – Вип. 19. – 2001. – 309 с.